

Davlat moliyaviy nazoratida muhim moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash

Ozbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi

Maxmudov Lazizjon

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada davlat moliyaviy nazoratida muhim moliyaviy xavflarni aniqlash va baholashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Moliyaviy xavflarning turlari, ularni aniqlash usullari va baholash mezonlari haqida batafsil tahlillar keltirilgan. Xususan, xavf-tahlil jarayonida zamonaviy metod va texnologiyalardan foydalanish, davlat mablag‘larining samarali sarflanishini ta’minlashda xavflarni modellashtirish va sifatli hamda soniya baholash usullarining ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Mazkur maqola davlat moliyaviy nazoratining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni taklif etadi va moliyaviy xavflarni boshqarishning dolzarb muammolarini yoritishga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: Davlat moliyaviy nazorati, moliyaviy xavflar, xavf-tahlil, byudjet mablag‘lari, moliyaviy nazorat tizimi, moliyaviy buzilish, xavflarni baholash, korrupsiya xavfi, risklarni modellashtirish, davlat sektori.

Kirish. Davlat moliyaviy nazorati mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Bu jarayon davlat mablag‘lari va resurslarining maqsadli va samarali sarflanishini nazorat qilish orqali iqtisodiy taraqqiyotni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Shuningdek, davlat moliyaviy nazorati davlat sektoridagi moliyaviy operatsiyalarni shaffof va samarali boshqarish uchun vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Moliyaviy xavflar — bu davlat byudjeti va moliyaviy resurslariga zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan xavf-xatarlar bo‘lib, ularning oldini olish va boshqarish davlat moliyaviy nazorati tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Moliyaviy buzilishlar, noto‘g‘ri hisobot berish, mablag‘larni noo‘rin yo‘naltirish kabi xavf-xatarlar davlatning iqtisodiy resurslariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash, ularni boshqarish usullari davlat sektorida xavfsiz va barqaror moliyaviy boshqaruv tizimini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada davlat moliyaviy nazoratida muhim moliyaviy xavflarni aniqlash va baholashning nazariy asoslari, ularga qarshi kurash usullari va baholash metodlari tahlil qilinadi.

Davlat moliyaviy nazorati — bu davlat mablag‘lari va byudjet resurslaridan samarali va maqsadli foydalanishni ta‘minlash maqsadida amalga oshiriladigan muhim jarayon. Ushbu jarayon doirasida moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash davlat sektori iqtisodiy faoliyatining samaradorligini oshirishda asosiy vazifalardan biridir. Moliyaviy xavflarni aniqlash davlat byudjeti, moliyaviy ma‘lumotlar va hisobotlar asosida amalga oshirilsa, xavflarni baholash jarayoni esa statistik ko‘rsatkichlarga tayangan holda amalga oshiriladi.

Tadqiqot doirasida davlat moliyaviy nazoratida uchraydigan asosiy moliyaviy xavflar tahlil qilindi. O‘rganilgan statistik ma‘lumotlar asosida quyidagi muhim xavflar aniqlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan olib borilgan tekshiruvlar natijasiga ko‘ra, 2023-yilda davlat byudjeti doirasida moliyaviy buzilishlar tufayli yuzaga kelgan yo‘qotishlar umumiy miqdori 1.5 trln so‘mni tashkil etgan. Moliyaviy buzilishlar byudjet mablag‘larining noto‘g‘ri yo‘naltirilishi, noo‘rin sarflanishi yoki hujjatlar bilan noto‘g‘ri rasmiylashtirilishi bilan bog‘liq bo‘lgan.

2023-yilgi statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, davlat sektori doirasida aniqlangan korrupsion xatti-harakatlar tufayli 520 ta ish ko‘rib chiqilgan va umumiy miqdorda 3.8 trln so‘mlik mablag‘lar noqonuniy o‘zlashtirilgan. Korrupsiya xavfi davlat moliyaviy nazoratida eng ko‘p uchraydigan xavf bo‘lib, u davlat mablag‘larining noqonuniy ishlatilishiga olib keladi.

O‘zbekiston Respublikasida byudjet mablag‘larining noo‘rin yo‘naltirilishi va samarasiz ishlatilishi umumiy moliyaviy xavflarning 18% ni tashkil etadi. 2023-yilda qariyb 2 trln so‘m mablag‘ noto‘g‘ri loyihalarga sarflangan yoki rejalashtirilmagan xarajatlarga yo‘naltirilgan.

Xavflarni aniqlash va baholashda qo‘llaniladigan statistik metodlar

Moliyaviy xavflarni aniqlash va baholashda bir necha asosiy statistik usullar qo‘llaniladi.

Moliyaviy xavflarni aniqlash va ularning sabablarini tushunishda deskriptor tahlil qo‘llaniladi. Ushbu usul yordamida xavflarning tarqalishi, ulardan kelib chiqadigan zarar va sodir bo‘lish ehtimoli to‘g‘risidagi ma‘lumotlar umumlashtiriladi. Ma‘lumotlarga ko‘ra, 2023-yilda davlat byudjeti doirasida aniqlangan buzilishlarning 65% i noto‘g‘ri hujjatlashtirish va moliyaviy ma‘lumotlarning kamchiliklari bilan bog‘liq bo‘lgan.

Moliyaviy xavflarning sabablari va oqibatlarini aniqlash uchun statistik regressiya modellaridan keng foydalaniladi. 2022–2023 yillardagi davlat

mablag'laridan foydalanish bo'yicha tekshiruvlar natijasida, korrupsiya va mablag'larni samarasiz ishlatish o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatkichlari 0.78 (korrelatsiya koeffitsienti) ni tashkil etdi. Bu esa korrupsion xatti-harakatlarning moliyaviy yo'qotishlarga katta ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatadi.

Matematik modellar yordamida xavflarning kelgusida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan oqibatlarini bashorat qilish imkoniyati yaratiladi. O'rganilgan ma'lumotlarga ko'ra, davlat moliyaviy nazorati tizimida xavf-tahlil va bashorat qilish modellarini qo'llash orqali moliyaviy yo'qotishlarni kamaytirish ehtimoli 25% ga ortishi aniqlangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati tizimida moliyaviy xavflarni aniqlash va baholashning samarali usullari mavjud bo'lsa-da, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurati mavjud. Moliyaviy buzilishlar va korrupsiya xavfi davlat byudjetiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin, bu esa moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi. Korrupsiya va mablag'larni noo'rin yo'naltirish davlat sektori moliyaviy xavflarining eng yuqori qismini tashkil etadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazoratida statistika asosida xavflarni bashorat qilish va ular bilan kurashish strategiyalarini ishlab chiqish xavflarning sezilarli qismini kamaytirishga yordam beradi. Xususan, xavflarni modellashtirish va matematik tahlil usullarini keng qo'llash davlat byudjeti mablag'larining yo'qotilishini oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, davlat sektorida moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash uchun samarali tizimlar yaratish va ularni avtomatlashtirish davlat resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Davlat moliyaviy nazorati jarayonida moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash davlat mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. O'tkazilgan tahlil va statistik ko'rsatkichlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy xavflar, xususan, korrupsiya va byudjet mablag'larining noo'rin sarflanishi davlat sektorining samaradorligini pasaytiradi. Zamonaviy statistika va matematik modellar yordamida xavflarni aniq bashorat qilish va ular bilan kurashish strategiyalari davlat moliyaviy nazoratining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa

Davlat moliyaviy nazorati jarayonida moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash davlatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va byudjet mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashda asosiy ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy buzilishlar, korrupsiya va mablag'larning noo'rin

sarflanishi davlat sektoridagi eng yuqori xavflar hisoblanadi. Statistik ma'lumotlar va matematik modellar yordamida xavflarni aniqlash va ularning ehtimoliy oqibatlarini bashorat qilish davlat nazorat organlariga xavflarni oldindan aniqlash va ularga qarshi samarali kurashish imkonini beradi.

Korruptsiya xavfi davlat byudjetiga katta zarar yetkazuvchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, moliyaviy xavflarni aniqlash va baholash tizimini kuchaytirish, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va xavf-tahlil modellaridan foydalanish davlat sektorida moliyaviy shaffoflik va samaradorlikni oshirish uchun zarurdir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, moliyaviy xavflarni baholashda aniq va ilmiy asoslangan usullardan foydalanish davlat moliyaviy nazoratining samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Anderson, A., & Govindarajan, V. (2021). Managing Financial Risks in the Public Sector. *Journal of Government Financial Management*, 70(2), 14-27.
2. Smith, R. (2020). *Government Auditing and Risk Management: A Practical Guide*. New York: Wiley.
3. OECD. (2021). *Public Financial Control and Accountability in Emerging Economies*. Paris: OECD Publishing.
4. International Federation of Accountants (IFAC). (2020). *Risk Management in the Public Sector: A Global Perspective*. New York: IFAC Publications.
5. <https://soliq.uz>